

Anna Błasiak
ORCID: 0000-0002-0824-2640
Akademia Ignatianum w Krakowie

Kultura pedagogiczna rodziców jako wewnątrzrodzinny determinant jakości procesu wychowania najmłodszego pokolenia

Parent's Pedagogical Culture as Intrafamily Determinants of Quality Upbringing the Youngest Generation

ABSTRAKT

Problematyka artykułu dotyczy kultury pedagogicznej rodziców analizowanej w perspektywie jakości procesu wychowania w rodzinie, od którego zależą system wartości, norm i zasad, postawy i sposób postępowania oraz aspiracje życiowe dzieci i młodzieży. Poziom kultury pedagogicznej współczesnych rodziców, który uwarunkowany jest także przemianami cywilizacyjnymi dokonującymi się aktualnie w świecie, ma znaczenie dla dobrostanu życiowego najmłodszego pokolenia. Celem artykułu, który pod względem metodologicznym stanowi syntetyczny przegląd literatury i jej analizę, jest włączenie się w nurt naukowej refleksji prowadzonej nad kulturą pedagogiczną współczesnych rodziców oraz jej znaczeniem dla przebiegu i efektów wychowania rodzinnego. Kulturę pedagogiczną rodziców można traktować jako istotny obszar pracy edukacyjnej i profilaktycznej z rodzicami, by móc wspierać ich oddziaływania o charakterze opiekuńczo-wychowawczym, socjalizacyjnym i inkulturacyjnym. W związku z tym w artykule scharakteryzowano fenomen kultury i kultury pedagogicznej w ogóle, by na tym tle przybliżyć najważniejsze kwestie dotyczące kultury pedagogicznej rodziców. Dokonano także

SŁOWA KLUCZOWE

kultura, kultura pedagogiczna, kultura pedagogiczna rodziców, wychowanie w rodzinie (wychowanie rodzinne)

KEYWORDS

culture, pedagogical culture, parent's pedagogical culture, upbringing in family (family upbringing)

SPI Vol. 22, 2019/2
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2019.2.004
Nadesłano: 19.03.2019
Zaakceptowano: 21.05.2019

szczegółowej analizie elementów składowych treści kultury pedagogicznej rodziców (na podstawie wybranej koncepcji), które są ze sobą powiązane, tworzą określoną całość i wpływają w istotny sposób na realizację procesu wychowania w rodzinie.

ABSTRACT

The paper is devoted to parents' pedagogical culture in the context of the quality of the upbringing process in the family, which shapes children's and teenagers' systems of values, norms, principles, attitudes, behaviours and aspirations. Thus, the level of parents' pedagogical culture, which is also influenced by global civilizational transformations, seems significant. The aim of the paper, which, from the methodological perspective, is a synthetic review of subject literature and its constructive criticism, is to contribute to academic reflection on contemporary parents' pedagogical culture and its relevance in the course and results of upbringing in the family. The author first analyses the concepts of culture and pedagogical culture in general and then presents the most important issues connected with parents' pedagogical culture. She also examines individual components of the content of parents' pedagogical culture (a selected concept), which are interrelated, constitute a whole and substantially influence the realization of the upbringing process in the family.

Wprowadzenie

Prowadzone badania w wymiarze teoretycznym i praktycznym nad kulturą pedagogiczną rodziców¹ mają fundamentalne znaczenie

¹ Por. J. Izdebska, *Kultura pedagogiczna rodziców*, w: *Rodzicielstwo. Wybrane zagadnienia kontekstów edukacyjnych*, red. D. Opozda, Lublin 2001, s. 111–121; M. Bereźnicka, *Kultura pedagogiczna rodziców w społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2015; H. Cudak, *Rola ośrodków nieszkolnych w kształtowaniu kultury pedagogicznej rodziców*, Kielce 1997; tenże, *Szkice z badań nad rodziną*, Kielce 1995; Por. R. Doniec, *Kultura pedagogiczna rodziców w ponowoczesnej kulturze*, w: *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*, red. B. Muchacka, Kraków 2008, s. 207–220; J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, Lublin 2002; S. Kawula, *Kultura pedagogiczna rodziców jako czynnik stymulacji rozwoju i wychowania najmłodszego pokolenia* (rozdział XIII), w: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, red. S. Kawula, J. Bragieli, A.W. Janke, Toruń 2007, s. 335–358. D. Opozda, „Kultura pedagogiczna” i „kultura wychowawcza” rodziców, w: *Pedagogika rodziny. Podejście*

ze względów społecznych oraz edukacyjnych. Kultura pedagogiczna stanowi jeden z ważniejszych czynników determinujących przebieg proces wychowania rodzinnego, od którego zależą system wartości i norm, postawy i sposoby postępowania, oczekiwania i aspiracje najmłodszego pokolenia. Proces wychowania jest tutaj ujmowany w szerokim rozumieniu jako proces przygotowania najmłodszych do życia w społeczeństwie poprzez kształtowanie dojrzałej osobowości.

Działalność wychowawcza rodziny zapoczątkowuje ten proces (...). Wychowanie w rodzinie może mieć charakter celowy, planowy i świadomy ze strony rodziców (refleksyjny), podobnie jak w instytucjach wychowania bezpośredniego (np. w szkole) oraz może odbywać się w sposób przygodny i samorzutny (bezrefleksyjny)².

Istotnym argumentem wskazującym na ważność podejmowanych analiz są określone skutki poziomu kultury pedagogicznej rodziców, które odnoszą się zarówno do teraźniejszości, jak i przyszłości najmłodszego pokolenia. S. Kawula³ wskazał, że niski poziom kultury pedagogicznej rodziców w bliższej perspektywie (osobowościowej) powoduje, że najmłodsi osiągają niski poziom osiągnięć szkolnych, prezentują obojętne lub/i negatywne postawy wobec szkoły i rodziny. Stanowi on także źródło niskich aspiracji kształceniowych, a w konsekwencji wybór zawodu o niższym prestiżu społecznym. Natomiast w dalszej perspektywie (społeczno-pedagogicznej) determinuje on start życiowy i edukacyjny dziecka, który jest trudniejszy, bo nauka traktowana jest jako wartość instrumentalna. Może także hamować rozwój lub powodować jego nieharmonijny przebieg. Niski poziom kultury pedagogicznej rodziców zwiększa podatność na zachowania dewiacyjne oraz zmniejsza szanse na sukces życiowy. Z kolei wysoki poziom kultury pedagogicznej rodziców w obszarze skutków bliższych wpływa na wysoki poziom osiągnięć szkolnych, pozytywne postawy wobec obojga rodziców, wysokie aspiracje kształceniowe i wybór zawodu o wysokim prestiżu społecznym. Natomiast jako

systemowe, t. 3: *Wychowanie do rodziny*, red. M. Marczewski i inni, Gdańsk 2018, s. 439–451.

² A.W. Janke, *Pedagogika rodziny i wychowanie rodzinne* (rozdział III), w: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, Toruń 2007, s. 102.

³ Por. S. Kawula, *Kultura pedagogiczna rodziców jako czynnik stymulacji rozwoju i wychowania najmłodszego pokolenia* (rozdział XIII), dz. cyt., s. 346–347.

skutki dalsze wskazano łatwiejszy start życiowy i edukacyjny, lepszą motywację do kształcenia się, bo nauka traktowana jest jako wartość autoteliczna, pełniejszy i wszechstronny rozwój osobowości dziecka, większe szanse na powodzenie życiowe, odporność na kształtowanie dewiacyjnych form zachowań⁴. Z prowadzonych badań wynika, że poziom kultury pedagogicznej i świadomości wychowawczej polskich rodziców jest dość niski, rodzi wiele zastrzeżeń, a kompetencje pedagogiczne są niewystarczające⁵. Obserwuje się także i doświadcza wzrastającej liczby i zróżnicowania zachowań dewiacyjnych, społecznych najmłodszego pokolenia⁶. W kontekście tych faktów ważną kwestią staje się naukowy namysł nad kulturą pedagogiczną rodziców i podejmowanie odpowiednich działań edukacyjnych na rzecz podnoszenia jej poziomu w społeczeństwie.

Dynamiczne przeobrażenia dokonujące się we współczesnym świecie powodują, że wszystko wokół się zmienia i ewoluuje. Stąd na kulturę pedagogiczną rodziców należy również spojrzeć w kontekście przemian cywilizacyjnych. Zmienia się rodzina oraz jakość współczesnego rodzicielstwa i dzieciństwa, a to ściśle wiąże się z poziomem kultury pedagogicznej rodziców.

Współczesne przeobrażenia cywilizacyjne w znacznym stopniu kreowane są przez idee postmodernistyczne, gdzie ważnym elementem jest indywidualizm. Etos indywidualizmu powiązany jest z silnym wzrostem autonomii i wolności jednostki oraz potrzebą samorealizacji i samowystarczalności⁷. Dlatego dzisiaj, gdy dziecko pojawia się na świecie, traktowane jest przez rodziców w kategoriach osobistego szczęścia. Z drugiej strony w rodzinie ma miejsce większe

⁴ Por. tamże.

⁵ Por. J. Izdebska, *Dziecko – dzieciństwo – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, Białystok 2015, s. 164; M. Bereźnicka, *Kultura pedagogiczna rodziców w społeczeństwie informacyjnym*, dz. cyt., s. 5.

⁶ Por. M. Jędrzejko, *Rodzina w „wektorze przesuniętego czasu”*. *Zmiana społeczna a zmiany relacji w polskiej rodzinie*, w: *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej rodziny. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku*, red. M. Ciczkowska-Giedziun, E. Kantowicz, Toruń 2010, s. 28–41.

⁷ Por. A. Jucewicz, *Ideologia postmodernistyczna a współczesne zagrożenia rodziny*, w: *Rodzina w trosce o życie – Kościół w trosce o rodzinę*, red. R. Buchta, Katowice 2010, s. 229–241; A. Ryk, *Współczesna rodzina wobec wybranych problemów ponowoczesności*, w: *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*, red. B. Muchacka, dz. cyt., s. 33–39.

skupienie rodziców na sobie, własnym rozwoju i karierze zawodowej, czy własnym związku. Stąd potrzeby rozwojowe najmłodszego pokolenia podporządkowane są zaspokojeniu potrzeb rodziców, którzy oczekują sukcesów dziecka we wszystkich obszarach, przy czym sukces dziecka często warunkuje miłość rodzicielską⁸.

Ważnym socjokulturowym zjawiskiem wpływającym na kształt wychowania rodzinnego jest kult profesjonalizmu, często łączony z kultem sukcesu. Polega on między innymi na tym, że rodzice więcej wymagają od instytucji edukacyjnych (tzw. profesjonalizacja wychowania)⁹. Ponadto współcześni rodzice wykazują tendencję do przeceniania możliwości dziecka, przyspieszając jego rozwój. Od dzieci wymaga się więcej, zwłaszcza w zakresie rozwoju intelektualnego. Rodzice dążą do tego, by wyposażyć swoje dziecko w jak największą liczbę cech i umiejętności, które pozwolą mu osiągnąć sukces. Dlatego troszczą się o jego edukację. W tej perspektywie współczesne dzieciństwo określane jest jako „wyspowe”. Dzieci przeskakują z jednej wyspy na drugą, czyli z jednych zajęć na drugie, z jednej instytucji do następnej, z jednej przestrzeni do kolejnej¹⁰.

Dzieci w XXI wieku wzrastają w warunkach globalizacji, rozwoju gospodarki rynkowej i technologii medialnej oraz kultury konsumpcyjnej. Te okoliczności powodują, że ich dzieciństwo jest skomercjalizowane¹¹. Dzieci w rodzinie otrzymują wiele w sferze materialnej, a niewiele w sferze emocjonalnej. Dostają w nadmiarze to, czego nie potrzebują do rozwoju, a nie otrzymują tego, co do rozwoju jest im niezbędne¹². Intensywny rozwój nowych mediów spowodował

⁸ Por. R. Doniec, *Rodzina wielkiego miasta. Przemiany społeczno-moralne w świadomości trzech pokoleń*, Kraków 2001, s. 18; A. Błasiak, *Współczesne rodzicielstwo – tendencje zmian i ich uwarunkowania*, w: *Dziecko, rodzina, wychowanie. Wybrane konteksty*, Kraków 2015, s. 59.

⁹ Por. A. Ryk, *Współczesna rodzina wobec wybranych problemów ponowoczesności*, dz. cyt., s. 38–39.

¹⁰ Por. W. Danilewicz, *Dzieciństwo „supernowoczesne” a doświadczenia rodzinne*, w: *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*, red. B. Muchacka, dz. cyt., s. 84–85; J. Izdebska, *Dziecko – dzieciństwo – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, dz. cyt., s. 77.

¹¹ Por. J. Izdebska, *Dziecko – dzieciństwo – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, dz. cyt., s. 77.

¹² Por. *Mądre wychowanie. 20 lat konwencji o prawach dziecka*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2009, s. 72–83.

zjawisko określane mianem mediatyzacji rodziny. Konsekwencją tych trendów jest rozproszenie rodziny, a dzieciństwo jest określane mianem dzieciństwa medialnego lub sieciowego¹³. Z kolei aktywność zawodowa rodziców sprzyja kształtowaniu tzw. dzieciństwa w samotności (dziecko spędza samotnie czas przed monitorem telewizora czy tabletem)¹⁴.

Zarysowany tu niepełny obraz przemian dotyczących współczesnego rodzicielstwa i dzieciństwa miał na celu zasygnalizowanie pewnych zmian, które dokonują się dzisiaj w rodzinie i wpływają na kulturę wychowania rodzinnego, bowiem zmiany cywilizacyjne generują nowe problemy, które powinny być uwzględnione w działaniach edukacyjno-profilaktycznych.

Kultura pedagogiczna rodziców – złożoność zjawiska

W piśmiennictwie pedagogicznym funkcjonuje wiele definicji określających kulturę pedagogiczną i kulturę pedagogiczną rodziców. Są to pojęcia złożone i wieloczynnikowe. Niektórzy autorzy dla określenia kultury pedagogicznej używają terminu świadomość wychowawcza¹⁵. Wyściową kwestią dla analizowanej problematyki jest pojęcie kultury¹⁶.

¹³ Por. J. Izdebska, *Dziecko – dzieciństwo – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, dz. cyt., s. 79–89.

¹⁴ Por. tamże; por także B. Matyjas, *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*, Warszawa 2008.

¹⁵ Określeniem „świadomość wychowawcza rodziców” posługuje się S. Kawula, dla którego jest to forma odzwierciedlenia przez nich kwestii związanych z wychowaniem własnego potomstwa. Składa się na nią określony zasób wiedzy pedagogicznej, głównie potocznej, posiadany system wartości i ocen w kwestiach wychowawczych, praktyczne postępowanie wychowawcze wynikające z ich osobistej wiedzy. Używa tego określenia, ponieważ rodzice posługują się głównie wiedzą potoczną, stąd ich oddziaływanie określa mianem „amatorskich”. Natomiast kultura pedagogiczna dotyczyłaby raczej świadomości opartej na wiedzy naukowej – pedagogicznej. Por. S. Kawula, *Świadomość wychowawcza rodziców: stan aktualny, niektóre uwarunkowania i skutki oraz perspektywy*, Toruń 1975, s. 19–20. Na konieczność rozróżnienia terminów „kultura pedagogiczna”, „kultura wychowawcza” i „świadomość wychowawcza” zwróciła uwagę D. Opozda. Por. D. Opozda, „Kultura pedagogiczna” i „kultura wychowawcza” rodziców, dz. cyt., s. 439–440.

¹⁶ J. Szczepański w ujęciu socjologicznym definiuje „kulturę” jako „ogół wytworów działalności ludzkiej – materialnych i niematerialnych wartości

W ogólnym ujęciu kultura jest wyrazem człowieczeństwa i sposobem życia jakiejś społeczności w określonych warunkach historycznych; łączy się z podnoszeniem rozwoju jednostki i grup społecznych oraz umożliwia odnalezienie się i sprawne funkcjonowanie w otaczającym świecie. (...) Wychowanie dziecka w rodzinie wpisuje się wyraźnie w określoną kulturę danej społeczności (...) relacja między wychowaniem w rodzinie a kulturą jest dwukierunkowa, gdyż z jednej strony człowiek tworzy kulturę (...). Z drugiej zaś, to rodzaj kultury kształtuje człowieka (...)¹⁷.

Na tym tle ujawnia się zjawisko kultury pedagogicznej, która w literaturze nie ma jednoznacznej i ogólnie przyjętej definicji. H. Cudak¹⁸ w swojej koncepcji wyodrębnił trzy fundamentalne komponenty kultury pedagogicznej: (1) poznawczy obejmuje wiedzę, świadomość celów i zadań, (2) uczuciowo-motywacyjny dotyczy wzorów, ideałów wychowania, potrzeb, poczucia odpowiedzialności za losy młodego pokolenia, doskonalenia wiedzy i umiejętności pedagogicznych, (3) behawioralny odnosi się do umiejętności stosowania wiedzy pedagogicznej w wychowaniu, wspomagania działań podejmowanych przez instytucje edukacyjne. Podobnie ujmuje to zagadnienie M. Winiarski¹⁹. Według niego kultura pedagogiczna to spójny zestaw zinternalizowanych postaw pedagogicznych, na które składają się określone komponenty: poznawczy, emocjonalno-motywacyjny i behawioralny.

i uznawanych sposobów postępowania zobiektywizowanych i przyjętych w dowolnych zbiorowościach, przekazywanych innym zbiorowościom i następnym pokoleniom”. Rozróżnił on „kulturę pedagogiczną osobistą i społeczeństwa”. J. Szczepański, *Spoleczne uwarunkowania rozwoju oświaty*, Warszawa 1989, s. 74. W perspektywie pedagogicznej B. Suchodolski wskazuje, że „kulturą jest całokształt dorobku ludzkości społecznie utrwalony i gromadzony w ciągu jej dziejów, wzbogacany stale nowymi dziełami twórczymi i pracą wszystkich społeczeństw”. B. Suchodolski, *Wychowanie mimo wszystkiego*, Warszawa 1990, s. 156.

¹⁷ D. Opozda, „Kultura pedagogiczna” i „kultura wychowawcza” rodziców, dz. cyt., s. 440–441.

¹⁸ Por. H. Cudak, *Rola ośrodków nieszkolnych w kształtowaniu kultury pedagogicznej rodziców*, dz. cyt., s. 27.

¹⁹ Por. M. Winiarski, *Kultura pedagogiczna warunkiem upedagogicznienia współpracy*, w: *Rodzina – szkoła – środowiska lokalne*, red. M. Winiarski, Warszawa 2000, s. 332–333; por. tenże, *Kultura pedagogiczna*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. II, red. T. Pilch, Warszawa 2006, s. 937.

Z kolei kulturę pedagogiczną rodziców J. Maciaszkowa²⁰ zdefiniowała jako zdolność do reagowania w sytuacjach wychowawczych (zgodnego z potrzebami dziecka), określoną przez wiedzę, system wartości, norm i sposobów zachowania, połączoną ze świadomością celów wychowania i umiejętnością działania wychowawczego w zakresie metod i środków wychowawczych²¹. Autorka wyróżniła trzy podstawowe elementy składowe kultury pedagogicznej rodziców: (1) wiedzę dotyczącą dziecka, świadomość celów i zadań wychowawczych; (2) emocjonalny stosunek do innych; (3) umiejętności działania korzystne dla drugiego, a szczególnie dziecka, bowiem podstawową wartością jest jego dobro²².

Według I. Jundziłł²³ kultura pedagogiczna rodziców to rodzaj zachowania, przejawiający się w uświadomieniu przyjętych celów wychowania, w zdobywaniu wiedzy o wychowaniu, wrażliwości na sprawy dotyczące dzieci i młodzieży, w poczuciu odpowiedzialności za młode pokolenie i znajdujący najpełniejszy wyraz w prawidłowym oddziaływaniu na dzieci, młodzież i dorosłych. Autorka zaznaczyła, że jakość kultury pedagogicznej rodziców dotyczy nie tylko dzieci, ale wszystkich członków rodziny²⁴. Do elementów składowych zaliczyła: świadomość własnej roli rodzica jako wychowawcy, znajomość i rozumienie dziecka oraz jego potrzeb, uznawane wzory zachowań,

²⁰ Por. J. Maciaszkowa, *Kultura pedagogiczna rodziców*, w: *Pedagogika opiekuńcza. Materiały z krajowej konferencji Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN*, red. J. Wolczyk, Warszawa 1977, s. 164; por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, dz. cyt., s. 79.

²¹ Niektórzy naukowcy wskazują, że słowo „reagować” użyte w tej definicji może sugerować bierność wychowawcy, korzystniejsze w tym przypadku wydaje się być słowo „postępować”. Druga uwaga dotyczy określenia „sytuacje wychowawcze”, które mogą zawęzać pojęcie tylko do działań celowych i intencjonalnych, tymczasem w wychowaniu rodzinnym występują w znacznym stopniu działania bezrefleksyjne, niezamierzone. Por. J. Truskolaska, *Opieka, wychowanie i partnerstwo w rodzinach wiejskich i miejskich województwa lubelskiego na początku XXI wieku*, Lublin 2010, s. 36.

²² Por. J. Izdebska, *Dziecko – dzieciństwo – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, dz. cyt., s. 161; H. Cudak, *Szkice z badań nad rodziną*, dz. cyt., s. 110.

²³ I. Jundziłł, *Środowiskowy system wychowawczy w mieście*, Warszawa 1983, s. 149; I. Jundziłł, *Kultura pedagogiczna społeczeństw*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1977, nr 1, s. 24.

²⁴ Por. M. Bieżnicka, *Kultura pedagogiczna rodziców w społeczeństwie informacyjnym*, dz. cyt., s. 33.

życzliwy stosunek do najmłodszego pokolenia i poczucie odpowiedzialności za nie, stosowane metody i środki oddziaływań wychowawczych, umiejętność organizowania środowiska wychowawczego i życia dziecka²⁵.

Z kolei M. Grochociński²⁶ ujmuje kulturę pedagogiczną rodziców jako całościowy sposób postępowania rodziców z dzieckiem, organizację życia rodzinnego, jego atmosferę i wytworzony styl. Jako elementy strukturalne kultury pedagogicznej wskazał: wiedzę rodziców o dziecku i jego potrzebach, świadomość pełnionej przez siebie roli wychowawczej, odpowiedzialność za rozwój najmłodszego pokolenia oraz jego los, poglądy rodziców dotyczące charakteru relacji w rodzinie, stosunek do nauki szkolnej i dalszej edukacji dziecka, umiejętność oddziaływania wychowawczego poprzez odpowiednie zastosowanie metod wychowawczych oraz organizację życia rodzinnego²⁷.

M. Bereźnicka ujęła to zjawisko bardzo szeroko. Według niej tworzą go trzy aspekty wzajemnie się uzupełniające: (1) teoretyczny związany jest z koniecznością posiadania określonego kompendium wiedzy pedagogicznej o wychowaniu, o rodzinie i jej funkcjach, o rozwoju potomstwa i jego potrzebach oraz zainteresowaniach; (2) instrumentalny łączy się z troską o wszechstronny rozwój młodego człowieka, pobudzanie jego zainteresowań, aktywności i ciekawości poznawczej, co łączy się z posiadaniem określonych umiejętności rodziców w zakresie nawiązywania bliskich relacji z dzieckiem, planowaniem sytuacji wychowawczych i organizacji życia rodzinnego; (3) normatywny wymaga oceniania pozytywnych i negatywnych zdarzeń, doboru metod i środków wychowawczych dostosowanych do wieku dziecka i danej sytuacji²⁸.

Dla J. Izdebskiej kultura pedagogiczna rodziców to „zespół kompetencji i postaw (komponent poznawczy, emocjonalno-motywacyjny

²⁵ Por. J. Izdebska, *Dziecko – dzieciństwo – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, dz. cyt., s. 161; I. Jundziłł, *Kultura pedagogiczna społeczeństw*, dz. cyt., s. 24; I. Jundziłł, *Rola zawodowa pedagoga szkolnego*, Warszawa 1980, s. 161.

²⁶ Por. M. Grochociński, *Kultura pedagogiczna rodziców*, w: *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, Warszawa 1986, s. 302.

²⁷ Tamże.

²⁸ Por. M. Bereźnicka, *Kultura pedagogiczna rodziców w społeczeństwie informacyjnym*, dz. cyt., s. 35–36.

i behawioralny) rodzica, warunkujący przebieg i skuteczność relacji rodzice – dziecko. Zachodzą one w wyniku codziennych, rodzinnych spotkań, a więc wzajemnej otwartości, miłości, empatii, dialogu, w atmosferze wzajemnego poszanowania, godności i szacunku, ukierunkowanych zawsze na dobro dziecka, rodziny”²⁹. Stąd w tym ujęciu „poziom kultury pedagogicznej każdego z rodziców tworzą posiadane przez nich kompetencje”³⁰, czyli zdolność wykonywania określonych typów działań wychowawczych ukierunkowanych na określony cel przy wykorzystaniu danej wiedzy, umiejętność dostosowywania działań do potrzeb, warunków otoczenia i okoliczności oraz umiejętność twórczej ich modyfikacji, zmiany; aktywne i emocjonalne zaangażowanie w proces wychowania.

Naukowcy zajmujący się problematyką kultury pedagogicznej wskazują, że można to zjawisko rozpatrywać w kategoriach koncepcji modelu-wzorca (będącego konstruktem teoretycznym, stanem pożądanym o normatywnym zabarwieniu, do którego należy dążyć) oraz wzoru (będącego odbiciem realnej rzeczywistości, stanu kultury pedagogicznej)³¹. H. Cudak³² opracował model kultury pedagogicznej rodziców, który zawiera osiem elementów, obejmujących podstawowe i pożądane jego treści³³: 1) wiedza o wychowaniu i rozwoju fizycznym i psychicznym dziecka; 2) świadomość swojej roli wychowawczej; 3) uznawane i realizowane wzory wychowawcze; 4) życzliwość w stosunku do dzieci i młodzieży oraz wrażliwość na ich potrzeby; 5) poczucie odpowiedzialności za losy młodego pokolenia; 6) doskonalenie wiedzy i umiejętności pedagogicznych;

²⁹ J. Izdebska, *Kultura pedagogiczna rodziców*, dz. cyt., s. 117.

³⁰ J. Izdebska, *Dziecko – dzieciństwo – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, dz. cyt., s. 163. „Pojęcie kompetencji należy do leksykonu znaczeń aksjologicznych, wyraża wartość i kojarzy się z czymś pożądanym. Wywodzi się od słowa łacińskiego *competere* i oznacza: nadawać, współzawodniczyć, zajmować określoną pozycję. Etymologia tego słowa wskazuje na znaczenie potencjału podmiotu wyznaczonego zdolność wykonania określonego typu działań”. J. Izdebska, *Kultura pedagogiczna rodziców*, dz. cyt., s. 114.

³¹ Por. R. Doniec, *Kultura pedagogiczna rodziców w ponowoczesnej kulturze*, dz. cyt., s. 209.

³² Por. H. Cudak, *Rola ośrodków nieszkolnych w kształtowaniu kultury pedagogicznej rodziców*, dz. cyt., s. 28–34.

³³ Por. tamże, s. 30.

7) umiejętność stosowania wiedzy pedagogicznej w działaniu wychowawczym; 8) współpraca rodziców ze szkołą i innymi sytuacjami wychowawczymi oraz wspomaganie podejmowanych przez nie działań. Przy czym według tego autora zwykle „obraz kultury każdego z rodziców będzie inny, w zależności od stopnia ich doskonałości w poszczególnych 8 kategoriach. Stąd też słuszne jest przyjęcie przedstawionego modelu jako płaszczyzny odniesienia przy diagnozowaniu kultury pedagogicznej określonej grupy rodziców”³⁴. R. Doniec uważa, że opracowanie uniwersalnego modelu wzorca kultury pedagogicznej rodziców „jest niemożliwe, a przynajmniej bardzo trudne, w czasach tak gwałtownych przemian oraz silnych różnicowań społecznych i kulturowych, jak dzisiaj, chociaż refleksja taka jest bardzo potrzebna w programach edukacji prorodzinnej”³⁵.

Elementy składowe treści kultury pedagogicznej rodziców i ich charakterystyka

Elementy składowe treści kultury pedagogicznej rodziców są ze sobą powiązane, tworzą określoną całość i wpływają w istotny sposób na przebieg i efekty procesu wychowania w rodzinie. Wskazuje się na występowanie tutaj zasady, że im wyższy poziom osiąga każdy z tych składników oraz im bardziej są one ze sobą zharmonizowane, tym wyższy jest poziom pedagogicznej kultury rodziców³⁶.

Przedstawię elementy składowe treści kultury pedagogicznej rodziców na podstawie koncepcji J. Wilka³⁷, który wyróżnił: świadomość wychowawczą powiązaną z odpowiedzialnością, umiejętność nawiązywania relacji wychowawczej, wiedzę pedagogiczną, której syntezą są określone zasady pedagogiczne oraz umiejętność stosowania metod i środków wychowawczych.

³⁴ Tamże, s. 34.

³⁵ R. Doniec, *Kultura pedagogiczna rodziców w ponowoczesnej kulturze*, dz. cyt., s. 209.

³⁶ Por. J. Izdebska, *Dziecko – dzieciństwo – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, dz. cyt., s. 163.

³⁷ Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, dz. cyt., s. 79–87; J. Wilk, R. Bielen, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, w: *Rodzina. Bezczenny dar i zadanie*, red. J. Stala, E. Osewska, Radom 2006, s. 449.

Pierwszy element w prezentowanej koncepcji to świadomość wychowawcza. Jak wynika z badań np. H. Cudaka, S. Kawuli, I. Jundziłł, M. Grochocińskiego, A. Płukis, M. Truszkowej, utrzymuje się ona na niskim lub bardzo niskim poziomie, przy czym większą świadomość wykazują matki niż ojcowie³⁸. Świadomość wiąże się z tym, że będąc osobą jest się świadomym siebie, tego co się czyni i skutków, jakie z działania mogą wynikać. Świadomość wychowawcza rodziców w ścisły sposób łączy się z odpowiedzialnością za los dziecka, jego rozwój, wychowanie i socjalizację. Rodzice powinni wiedzieć, że ich działania i zaniechanie działania w odniesieniu do swojego dziecka pociąga za sobą określone skutki w postawie, zachowaniu i funkcjonowaniu potomstwa³⁹.

Pojęcie świadomości wychowawczej jest obecne w pedagogice od lat 70. XX wieku, dzięki zdefiniowaniu go przez S. Kawulę⁴⁰. Opisując świadomość wychowawczą I. Jundziłł⁴¹ wskazała, że jest to element poznawczy, obejmujący uświadomienie celów wychowania, wiedzę o najmłodszym pokoleniu i procesie jego rozwoju oraz o możliwościach świadomego działania w tym zakresie. Natomiast według S. Cudaka⁴² świadomość wychowawcza to wewnętrzna refleksja dotycząca wychowania i relacji między wychowawcą a wychowankiem, rodzicem a dzieckiem, metod, celów wychowawczych, warunków rozwojowych, opiekuńczo-wychowawczych, socjalizacyjnych, jak również skutków tych zachowań rodzicielskich.

Zdaniem D. Opozdy⁴³ przejawia się ona w ogólnej refleksyjności, czujności i wrażliwości na wszystko, co wiąże się z wychowaniem.

³⁸ Por. M. Bereźnicka, *Kultura pedagogiczna rodziców w społeczeństwie informacyjnym*, dz. cyt., s. 45–46.

³⁹ Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, dz. cyt., s. 79–87; por także H. Cudak, *Rola ośrodków nieszkolnych w kształtowaniu kultury pedagogicznej rodziców*, dz. cyt., s. 31.

⁴⁰ Por. S. Kawula, *Świadomość wychowawcza rodziców: stan aktualny, niektóre uwarunkowania i skutki oraz perspektywy*, dz. cyt., s. 19–20; por. przypis 17 w niniejszym artykule, gdzie została podana wskazana definicja.

⁴¹ Por. I. Jundziłł, *Rola pedagoga szkolnego*, Warszawa 1980, s. 159.

⁴² Por. S. Cudak, *Świadomość wychowawcza rodziców*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, red. T. Pilch, Warszawa 2007, s. 455–456.

⁴³ Por. D. Opozda, *Świadomość wychowawcza rodziców*, w: *Dziecko – nauczyciel – rodzice. Konteksty edukacyjne*, red. R. Piwowarski, Białystok–Warszawa 2003, s. 156–159.

Autorka ta wyróżniła świadomość wychowawczą introspekcyjną i percepcyjną. Pierwsza przejawia się w nieustannym uświadamianiu sobie faktu bycia wychowawcą, co wymaga ciągłej refleksji nad tym, jak w procesie wychowania działa rodzic, dlaczego działa i w jakim celu. Jest to zdolność psychiczna do zdawania sobie sprawy z własnych procesów myślowych w zakresie wychowania. Druga, percepcyjna, polega na integrowaniu informacji dotyczących otoczenia, które rodzic postrzega. To zdolność psychiczna do zdawania sobie sprawy ze zdarzeń zewnętrznych, z tego, co jest przedmiotem spostrzegania i doznawania, a co zarazem jest ujmowane w kategoriach wychowawczych. Te dwa rodzaje świadomości wychowawczej wzajemnie się dopełniają. Według D. Opozdy wysoka świadomość wychowawcza rodziców w wymiarze introspektywnym i percepcyjnej łączy refleksyjne spostrzeganie i wyklucza bierność myślową oraz reaktywność w procesie wychowania⁴⁴.

E. Świdrak⁴⁵ w swoich analizach wskazała, że wgląd rodziców w proces wychowania prowadzi bezpośrednio do celowego planowania i organizowania działalności wychowawczej dzieci, a także do kontrolowania własnych działań wychowawczych w aspekcie ich użyteczności, skuteczności i możliwości popełnianych błędów. W tym kontekście podkreśliła, że rodzic działa świadomie, wychowuje świadomie, co jest konsekwencją posiadania świadomości wychowawczej.

Kolejnym elementem struktury kultury pedagogicznej rodziców jest umiejętność nawiązywania relacji wychowawczej⁴⁶, która nieodłącznie wiąże się z czasem poświęconym dziecku i prawidłową komunikacją. Sprzyja ona kształtowaniu więzi oraz właściwej organizacji życia rodzinnego opartej na stałych zasadach, kreowaniu właściwej atmosfery rodzinnej, dostrzeganiu i zaspakajaniu potrzeb, stwarzaniu optymalnych warunków rozwojowych.

J. Wilk wskazał na kilka elementów składowych stosunków wychowawczych⁴⁷: (1) Dojrzała miłość rodzicielska powiązana z bliskimi i empatycznymi relacjami rodziców ze swoim dzieckiem. Rodzice

⁴⁴ Por. tamże.

⁴⁵ Por. E. Świdrak, *Świadomość wychowawcza we współczesnej rodzinie*, Lublin 2013, s. 38–39.

⁴⁶ Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, dz. cyt., s. 80–81.

⁴⁷ Por. tamże.

troszczą się, aby sprawowana opieka była optymalna, kreująca samodzielność i zaradność. Chodzi o stawianie mądrych i koniecznych wymagań, dostosowanych do możliwości, wieku i sytuacji wymagań⁴⁸. (2) Przychyłność, czyli pozytywne emocjonalne nastawienie do dziecka, które jest podstawą we wspomaganiu jego rozwoju. (3) Walka powiązana z tym, że w relacji wychowawczej spotykają się indywidualności, ale ma być to spotkanie bez agresji i przemocy. (4) Tolerancja ujmowana jako wyrozumiałość wobec dziecka, powiązana z empatią i akceptacją dziecka takim, jakie ono jest, co sprzyja rozwojowi samodzielności dziecka i podejmowaniu przez niego inicjatywy. (5) Przewodnictwo polegające na udzielaniu pomocy dziecku w poznawaniu świata i siebie (rodzice jako przewodnicy o określonym autorytecie). Przewodnictwo to także uczenie wartości, zasad i norm.

Wiedza pedagogiczna⁴⁹, będąca kolejnym składnikiem kultury pedagogicznej rodziców, według badań utrzymuje się na poziomie średnim. Okazuje się, że działania wychowawcze oparte są najczęściej na modelu zaczerpniętym z rodziny pochodzenia, a nie na naukowej wiedzy⁵⁰. Badania wskazują także, że wysoki poziom wiedzy pedagogicznej rodziców koreluje z wysokim poziomem osiągnięć szkolnych dziecka. Wiedza rodziców uczniów, którzy osiągają przeciętne wyniki w szkole, ma swoje źródła głównie w doświadczeniu rodzinnym i tradycji rodzinnej, a wiedza rodziców najsłabszych uczniów wynika z wiedzy potocznej, intuicyjnej, tradycji rodzinnych i naśladownictwa ich, przy czym są one najczęściej niekorzystne⁵¹.

Ostatnim elementem analizowanej koncepcji jest umiejętność stosowania metod i środków wychowawczych. Istotną kwestią w tym obszarze są przede wszystkim kryteria właściwej metody wychowawczej, by optymalizować proces wychowania rodzinnego, ponieważ błędne metody wywołują u dzieci i młodzieży niewłaściwe zachowania. Dlatego ważne jest, aby metoda uwzględniała możliwości dziecka; oddziaływała pozytywnie i wyzwalająco; była zapobiegawcza, czyli usuwała okazje niebezpieczne dla niego, ponadto kierowała jego

⁴⁸ Por. J. Mastalski, *Jak dobrze wychować dziecko?*, Kraków 2009, s. 259–260.

⁴⁹ Szerzej w: D. Opozda, *Struktura i treść jednostkowej wiedzy o wychowaniu. Studium pedagogiczne wiedzy rodziców i jej korelatów*, Lublin 2012.

⁵⁰ Por. M. Bereźnicka, *Kultura pedagogiczna rodziców w społeczeństwie informacyjnym*, dz. cyt., s. 47.

⁵¹ Por. H. Cudak, *Szkice z badań nad rodziną*, dz. cyt., s. 144.

uwagę na wartościowe zachowanie, powinna być połączona z troską; także opierała się na rozmowie i wyjaśnianiu motywów (dlaczego coś należy czynić lub nie); nadto uwzględniała własny przykład rodziców⁵². Z badań wynika, że rodzice wykazują brak umiejętności w tym zakresie, głównie stosują kary (także i niepedagogiczne kary cielesne) i nagrody, w tym przede wszystkim materialne.

Zakończenie

Badania wskazują, że na kulturę pedagogiczną rodziców w największym stopniu wpływają: status społeczno-ekonomiczny, wykształcenie, poziom aspiracji, styl komunikacji, kultura osobista oraz uznawane i realizowane wartości przez rodziców. Wyróżniono trzy kategorie współczesnych rodzin w odniesieniu do poziomu kultury pedagogicznej, jaki prezentują rodzice: rodziny-elit, rodziny-środką, rodziny-ryzyka⁵³. Do grona rodzin-elit zalicza się rodziny inteligentkie, „nowych” przedsiębiorców, niektórych pracowników umysłowych. Rodziców charakteryzuje wysoki status społeczno-ekonomiczny. Wspierają swoje dzieci swoim kapitałem intelektualnym, kulturowym i materialnym. Stosują demokratyczne metody wychowawcze oraz prezentują wrażliwy i konsekwentny styl wychowania. Dbają o przyjazną atmosferę i więzi rodzinne. Troszczą się o edukację swoich dzieci, przy czym mają dla nich mało czasu. Przejawiają tendencje konsumpcyjne i relatywizm w zakresie wartości. Z kolei do rodzin-środką zaliczani są przede wszystkim pracownicy umysłowi sektora usług, grupa dobrze wykształconych robotników. Rodzice wykazują tendencję do zaszczepiania dzieciom swoich niespełnionych ambicji. Podtrzymują u dzieci optymizm i wiarę w swoje możliwości. Na dzieci duży wpływ mają wzory medialne, gdyż w życiu rodzinnym brakuje życiowych wzorów sukcesu. W sytuacji wsparcia rodziców i poszerzenia ich kompetencji pedagogicznych młodzież ta mogłaby osiągnąć znacznie więcej, nawet awansować do elit społecznych. Trzecia grupa rodzin, czyli rodziny-ryzyka,

⁵² Por. tamże, s. 85.

⁵³ Por. R. Doniec, *Kultura pedagogiczna rodziców w ponowoczesnej kulturze*, dz. cyt., s. 216.

obejmuje środowiska wykształconych robotników, rolników i bezrobotnych. Rodziców wyróżnia niski status społeczny i trudna sytuacja materialna, niskie wykształcenie i udział w kulturze, nie dostarczają dzieciom bodźców edukacyjnych. Rodzice wychowują dzieci w stylu autokratycznym, obojętnym i niekonsekwentnym. Nie dysponują kapitałem materialnym i kulturowym. Sami czują się wykluczeni z dobrego życia i społeczeństwa. Podobna jest sytuacja młodzieży z tej grupy. Potrzebuje wsparcia, podobnie jak ich rodzice, by nie byli skazani na niepowodzenie życiowe⁵⁴.

Reasumując, kultura pedagogiczna rodziców w zależności od jej poziomu może przyczyniać się do sukcesu życiowego i edukacyjnego młodego pokolenia lub do jego niepowodzeń, czy nawet patologii. W związku z tym, że poziom kultury pedagogicznej współczesnych rodziców nie jest zadowalający, potrzebne jest ich wsparcie ze strony różnych osób i środowisk oraz instytucji. Dzisiaj jest to szczególnie ważne także ze względu na dynamiczne przemiany cywilizacyjne. Występuje potrzeba szeroko rozumianej edukacji rodziców, czyli dostarczanie wiedzy na temat wychowania, kształtowanie określonych umiejętności wychowawczych i postaw, przygotowanie do pełnienia ról rodzicielskich oraz wsparcie w różnych sytuacjach. Należy przy tym wziąć pod uwagę, że są to procesy długofalowe, które powinny obejmować różne pokolenia, ważna jest też współpraca wielu podmiotów w tym zakresie.

Bibliografia

- Bereźnicka M., *Kultura pedagogiczna rodziców w społeczeństwie informacyjnym*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2015.
- Błasiak A., *Oddziaływania wychowawcze w rodzinie. Zagadnienia wybrane*, Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012.
- Błasiak A., *Współczesne rodzicielstwo – tendencje zmian i ich uwarunkowania*, w: *Dziecko, rodzina, wychowanie. Wybrane konteksty*, Akademia Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo WAM, Kraków 2015, s. 47–68.
- Cudak H., *Rola ośrodków nieszkolnych w kształtowaniu kultury pedagogicznej rodziców*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1997.

⁵⁴ Por. tamże, s. 216–219.

- Cudak H., *Szkice z badań nad rodziną*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1995.
- Cudak S., *Świadomość wychowawcza rodziców*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007, s. 454–456.
- Danilewicz W., *Dzieciństwo „supernowoczesne” a doświadczenia rodzinne*, w: *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*, red. B. Muchacka, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2008, s. 79–86.
- Doniec R., *Kultura pedagogiczna rodziców w ponowoczesnej kulturze*, w: *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*, red. B. Muchacka, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2008, s. 207–220.
- Doniec R., *Rodzina wielkiego miasta. Przemiany społeczno-moralne w świadomości trzech pokoleń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.
- Grochociński M., *Kultura pedagogiczna rodziców*, w: *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, PWN, Warszawa 1986, s. 299–348.
- Izdebska J., *Dziecko – dzieciństwo – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*, Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku, Białystok 2015.
- Izdebska J., *Kultura pedagogiczna rodziców*, w: *Rodzicielstwo. Wybrane zagadnienia kontekstów edukacyjnych*, red. D. Opozda, Wydawnictwo KUL, Lublin 2001, s. 111–121.
- Janke A.W., *Pedagogika rodziny i wychowanie rodzinne (rozdział III)*, w: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 83–114.
- Jędrzejko M., *Rodzina w „wektorze przesuniętego czasu”. Zmiana społeczna a zmiany relacji w polskiej rodzinie*, w: *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej rodziny. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku*, red. M. Ciczowska-Giedziun, E. Kantowicz, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2010, s. 28–41.
- Jucewicz A., *Ideologia postmodernistyczna a współczesne zagrożenia rodziny*, w: *Rodzina w trosce o życie – Kościół w trosce o rodzinę*, red. R. Buchta, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2010, s. 229–241.
- Jundziłł I., *Kultura pedagogiczna społeczeństw*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1977, nr 1, s. 24–27.
- Jundziłł I., *Rola zawodowa pedagoga szkolnego*, WSiP, Warszawa 1980.
- Jundziłł I., *Środowiskowy system wychowawczy w mieście*, WSiP, Warszawa 1983.
- Kawula S., *Kultura pedagogiczna rodziców jako czynnik stymulacji rozwoju i wychowania najmłodszego pokolenia (rozdział XIII)*, w: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 335–357.

- Kawula S., *Świadomość wychowawcza rodziców: stan aktualny, niektóre uwarunkowania i skutki oraz perspektywy*, UMK, Toruń 1975.
- Maciaszkowa J., *Kultura pedagogiczna rodziców*, w: *Pedagogika opiekuńcza. Materiały z krajowej konferencji Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN*, red. J. Wolczyk, WSiP, Warszawa 1977.
- Mastalski J., *Jak dobrze wychować dziecko?*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2009.
- Matyjas B., *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2008.
- Mądre wychowanie. 20 lat konwencji o prawach dziecka*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2009.
- Opozda D., „Kultura pedagogiczna” i „kultura wychowawcza” rodziców, w: *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*, t. 3: *Wychowanie do rodziny*, red. M. Marczewski i inni, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Gdańsku, Gdańsk 2018, s. 439–451.
- Opozda D., *Struktura i treść jednostkowej wiedzy o wychowaniu. Studium pedagogiczne wiedzy rodziców i jej korelatów*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2012.
- Opozda D., *Świadomość wychowawcza rodziców*, w: *Dziecko – nauczyciel – rodzice. Konteksty edukacyjne*, red. R. Piwowarski, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku i IBE, Białystok–Warszawa 2003, s. 155–163.
- Ryk A., *Współczesna rodzina wobec wybranych problemów ponowoczesności*, w: *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*, red. B. Muchacka, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2008, s. 33–40.
- Suchodolski B., *Wychowanie mimo wszystko*, WSiP, Warszawa 1990.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1966.
- Szczepański J., *Społeczne uwarunkowania rozwoju oświaty*, WSiP, Warszawa 1989.
- Świdrak E., *Świadomość wychowawcza we współczesnej rodzinie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- Truskołaska J., *Opieka, wychowanie i partnerstwo w rodzinach wiejskich i miejskich województwa lubelskiego na początku XXI wieku*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- Wilk J., *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska, Lublin 2002.
- Wilk J., R. Bieleń, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, w: *Rodzina. Bezcenny dar i zadanie*, red. J. Stala, E. Osewska, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, Radom 2006, s. 423–480.
- Winiarski M., *Kultura pedagogiczna warunkiem upedagogicznienia współpracy*, w: *Rodzina – szkoła – środowiska lokalne*, red. M. Winiarski, IBE, Warszawa 2000.
- Winiarski M., *Kultura pedagogiczna*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 973–977.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Dr Anna Błasiak
Akademia Ignatianum w Krakowie
Wydział Pedagogiczny
Instytut Nauk o Wychowaniu
e-mail: anna.blasiak@ignatianum.edu.pl